

Albin Głowacki

DZIAŁALNOŚĆ KÓŁ STUDENTÓW POLAKÓW W ZSRR (1944—1946) NA PRZYKŁADZIE MOSKWY

Powstanie w 1943 r. Związku Patriotów Polskich w ZSRR postawiło na porządku dziennym m. in. zagadnienie pracy organizacyjnej i polityczno-wychowawczej wśród młodzieży polskiej, którą losy wojny rzuciły w głąb terytorium Kraju Rad. Kwestie te podjęto oficjalnie w czasie obrad Plenum Zarządu Głównego ZPP w dniu 13 kwietnia 1944 r.¹ oraz na posiedzeniu Prezydium ZG ZPP — 20 kwietnia 1944 r.² Podkreślano wówczas duży oddolny pęd młodzieży polskiej do organizowania się oraz zdecydowano nakreślić plan pracy Związku na tym odcinku i opracować statut kół młodzieży. Jednocześnie uznano za pożądane tworzyć i popierać powstawanie zrzeszeń i stowarzyszeń przy ZPP.

W takim klimacie były powoływane pierwsze koła studentów Polaków w ZSRR. Młodzież akademicka nie czekała jednak dotąd biernie na powyższe i następane (wrzesień 1945 r.)³ decyzje ZG ZPP w kwestii organizacji ruchu młodych. Wspomnieć tu należy np. o apelu studenta historii — E. Intratora z Jakucka, zamieszczonego w „Wolnej Polsce” już 24 sierpnia 1943 r.⁴ Wzywał on polską młodzież studencką do zorganizowania się w sekcję ZPP.

W bardzo prężnym i licznym środowisku Polaków w Taszkencie myśl utworzenia koła studenckiego zrodziła się 20 listopada 1943 r.,

¹ Centralne Archiwum Komitetu Centralnego PZPR, Związek Patriotów Polskich w ZSRR, (dalej: CA KC PZPR, ZPP), sygn. 216/6, k. 68; sygn. 216/34, k. 5.

² CA KC PZPR, ZPP, sygn. 216/9, k. 31.

³ CA KC PZPR, ZPP, sygn. 216/10, k. 95-103.

⁴ „Wolna Polska” 1943, nr 24, s. 4.

a w styczniu 1944 r. została urzeczywistniona w formie Zrzeszenia Studentów Polaków — pierwszego na obszarze Kraju Rad⁵.

Tutaj też występowało z inicjatywą stworzenia organizacji studentów — Polaków w skali całego ZSRR⁶. W praktyce organizacja taka jednak nie powstała. Istniały natomiast studenckie koła w poszczególnych ośrodkach naukowych ZSRR. Ich wykaz zawiera tab. 1⁷.

Tabela 1

Koła studentów Polaków w ZSRR (lata 1944—1946)

Nazwa miasta	Data powstania	Maksymalna ilość członków
Alma-Ata	II poł. 1944 r.	45
Barnaul	1945 r. (?)	16
Charków	22 XII 1945 r.	10 (?)
Dniepropietrowsk	9 XI 1945 r.	12
Frunze	1945 r. (?)	13 (?)
Gorki	XII 1944 r.	12
Guriew	1945 r. (?)	*
Kazań	14 III 1945 r.	13
Kokanda	IV 1944 r.	20
Krasnojarsk	*	*
Kustanaj	1944 r.	*
Leninabad	1944 r.	30
Lwów	1 X 1945 r.	8 (?)
Moskwa	XI 1944 r.	96
Niżny Tagił	IV kwartał 1944 r.	*
Nowosybirsk	1944 r. (?)	*
Odessa	1945 r. (?)	*
Osz	1944 r. (?)	12 (?)
Samarkanda	VI 1944 r.	40
Saratów	jesień 1944 r.	ponad 40 (?)
Semipałatyńsk	22 IV 1945 r.	ponad 30
Stalinabad (dziś Duszanbe)	1944 r.	23
Swierdłowski	27 X 1944 r.	39
Taszkient	I 1944 r.	ok. 120
Wilno	jesień 1945 r.	8 (?)
Razem		ponad 587

Koła studentów powstawały na bazie demokratycznej platformy politycznej ZPP. Ich troską było skupienie całej polskiej młodzieży

⁵ Archiwum Akt Nowych, Związek Patriotów Polskich w ZSRR, 1943-1946 (dalej: AAN, ZPP), sygn. 742, s. 23; sygn. 1865, k. 1.

⁶ AAN, ZPP, sygn. 1865, k. 2.

⁷ Sporządzono na podstawie następujących źródeł: AAN, ZPP, sygn. 736, k. 4;

akademickiej, bez względu na przekonania polityczne. Dla osiągnięcia tego organizacje studenckie niektórych miast rezygnowały czasem z określenia „Kolo”, przyjmując nazwy „Zrzeszenia” (Taszkient, Samarkanda)⁸ czy „Zjednoczenia Studentów Polskich” (Alma—Ata)⁹.

Stawiały one sobie za cel¹⁰ wychowanie młodzieży w duchu demokratycznym, kształtowanie właściwego jej światopoglądu, podniesienie poziomu naukowego członków, wzajemną pomoc w studiach, popularyzację kultury polskiej wśród społeczeństwa radzieckiego, działanie na rzecz zbliżenia narodów Polski i ZSRR, zabezpieczenie materialnych interesów członków kół, zapoznanie ich z aktualną sytuacją społeczno-polityczną i gospodarczą nowej Polski, a niekiedy (Charków, Świerdłowsk) przypomnienie języka polskiego.

Impulsem do powstawania kolejnych kół były wiadomości o istnieniu zorganizowanych ośrodków polskich w innych miastach ZSRR¹¹. Niejednokrotnie inicjatorami pierwszych zebrań studenckich byli działacze zarządów ZPP lub studenci z sąsiednich miast¹². O utworzenie kół studentów apelowała także „Wolna Polska”, na łamach której popularyzowano często pracę już istniejących zrzeszeń¹³. Opiekę nad kołami sprawowały wydziały młodzieżowe ZPP lub specjalnie do tego celu delegowani pracownicy lokalnych zarządów ZPP¹⁴. Od września 1945 r. funkcjonował na szczeblu centralnym Referat Młodzieżowy przy Wydziale Organizacyjnym ZG ZPP, kierowany przez Danutę Kiszko¹⁵. Koła studentów zrzeszały w zasadzie tylko młodzież akademicką. W niektórych jednak miastach rozszerzyły one swą pracę także na słuchaczy techników, uczniów szkół rzemieślniczych czy w ogóle młodzież pracu-

sygn. 1985, k. 1; sygn. 1253, s. 8; sygn. 1275, s. 43; sygn. 1278, k. 21; sygn. 94, s. 15, 57; sygn. 96, s. 154; sygn. 861, s. 77, 73; sygn. 118, s. 86; sygn. 1756, k. 184, 185; sygn. 173, s. 101; sygn. 140, s. 40; sygn. 142, s. 11; sygn. 12, s. 2; sygn. 147, s. 2; sygn. 740, s. 39; sygn. 1164, s. 11; sygn. 1322, s. 214, 216; sygn. 1935, s. 6; sygn. 1865, k. 1; sygn. 161, s. 28; sygn. 1644, s. 119; sygn. 738, k. 3; sygn. 1189, s. 3; sygn. 161, s. 28; sygn. 1644, s. 119; sygn. 738, k. 3; sygn. 1189, s. 3; sygn. 1860, k. 76, 78; sygn. 179, s. 119, 154; sygn. 1911, k. 46; „Wolna Polska” 1944, nr 40, s. 4; 1945 nr 36, s. 4.

⁸ AAN, ZPP, sygn. 1865, k. 1.

⁹ Tamże, sygn. 59, s. 19.

¹⁰ AAN, ZPP, sygn. 1130, nlb; sygn. 1189, s. 22, 23, 25, 65; sygn. 1253, s. 6, 10; sygn. 1278, k. 21; sygn. 1865, k. 1; sygn. 1935, s. 7; „Wolna Polska” 1945, nr 38, s. 4.

¹¹ AAN, ZPP, sygn. 1253, s. 8; sygn. 1278, k. 21.

¹² Tamże, sygn. 1189, s. 21; sygn. 1865, k. 1.

¹³ „Wolna Polska” 1944, nr 22, s. 4; 1945, nr 10, s. 4; 1945, nr 30, s. 4; 1945, nr 37, s. 4; 1945, nr 38, s. 4.

¹⁴ AAN, ZPP, sygn. 1189, s. 1; sygn. 1860, k. 5.

¹⁵ CA KC PZPR, ZPP, sygn. 216/10, k. 95.

jącą¹⁶. Członkowie kół rekrutowali się głównie spośród osób, które nie zdążyły ukończyć studiów przed wybuchem wojny w kraju oraz z grona tych, którzy zdecydowali się podjąć naukę dopiero w ZSRR¹⁷.

Całokształt działalności kół studentów obejmował zagadnienia polityczne, kulturalno-oświatowe i opieki społecznej. Realizowano je w dwóch pionach: wewnątrz kół oraz na rzecz ogółu Polaków w danym ośrodku. W tym ostatnim pionie mieści się także techniczna i organizacyjna współpraca z terenowymi zarządami ZPP i Komisjami Opieki Społecznej (KOS) ZPP. Działalność większości kół studentów opierała się o plany, zawierające konkretne zamierzenia na najbliższy okres¹⁸. Niektóre koła posiadały regulaminy (statuty) normujące ich sprawy organizacyjne¹⁹.

W dziedzinie pracy kulturalno-oświatowej — wewnątrz kół — dominował system samokształceniowy²⁰. Studenci odbywali zebrania (co 1—4 tygodnie), na których wygłaszali referaty, prowadzili dyskusje oraz podawali aktualne informacje polityczne z kraju i ze świata. Tematyka tych zebrań była bardzo szeroka. Umożliwiała to włączenie do ich przygotowania studentów polskich z różnych kierunków studiów.

Znaczną pomoc w realizowaniu pracy polityczno-wychowawczej kół było wydawanie gazetek ściennych („Zew Młodych” — Alma-Ata, „Student Polski” — Barnauł, „Nowa Niepodległość” — Gorki, „Głos Studenta” — Kokanda, „Trybuna Studenta” — Semipałatyńsk, „Młoda Polska” — Taszkient)²¹. Stanowiły one popularne miejsce wymiany studenckich myśli i postulatów. Inną ciekawą formą studenckiej aktywności kulturalnej były kółka dramatyczne i zespoły artystyczne²². Wiele uwagi poświęcały koła studentów analizie wyników uzyskiwanych w nauce. Być może dlatego rezultaty egzaminów były przeważnie zadowolające i celujące²³.

Sprawą szczególnej troski zarządów kół studentów były kwestie opieki materialnej nad młodzieżą studiującą. Warunki bytowe — nie

¹⁶ AAN, ZPP, sygn. 118, s. 112; sygn. 161, s. 4; sygn. 1093, s. 2, 5; sygn. 1644, s. 131; sygn. 1865, k. 7.

¹⁷ Por. np. AAN, ZPP, sygn. 195, s. 104-108; „Polska Zbrojna” 1945, nr 94, s. 3; „Wolna Polska” 1945, nr 8-9, s. 5.

¹⁸ AAN, ZPP, sygn. 861, s. 73; sygn. 1756, k. 185.

¹⁹ Tamże, sygn. 1651, nlb; sygn. 1799, s. 183; sygn. 1865, k. 7, 8.

²⁰ Tamże, sygn. 162, s. 19; sygn. 861, s. 73, 74; sygn. 1189, s. 22, 28-65; sygn. 1253, s. 8, 10; sygn. 1756, k. 184; sygn. 1836, s. 66.

²¹ Tamże, sygn. 59, s. 19; sygn. 96, s. 167; sygn. 742, s. 23; sygn. 1645, s. 32; sygn. 1756, k. 184; sygn. 1865, k. 4; „Wolna Polska” 1945, nr 29, s. 4.

²² AAN, ZPP, sygn. 59, s. 19; sygn. 1863, s. 13; sygn. 1865, k. 7.

²³ Tamże, sygn. 858, s. 10-18, 26; sygn. 1756, k. 184; sygn. 1799, s. 182; sygn. 1985, s. 3-14; sygn. 2105, k. 3-4.

tylko zresztą tej młodzieży — były bowiem niezwykle trudne. Jej sytuację komplikowały ewakuacja i reewakuacja uczelni oraz zerwanie, w wyniku wojny, kontaktów z domami rodzinnymi, a czasem w ogóle z rodziną²⁴.

Interwencje kół studentów oraz instancji ZPP spowodowały, że Zarząd Główny ZPP przyznał im w końcu 1944 r. jednorazową zapomogę pieniężną w wysokości 230 500 rb (po 500 rb na jednego studenta)²⁵. Pewne środki materialne przydzielono im także w latach 1945 i 1946²⁶.

Na szczeblu kół funkcjonowały w kilku ośrodkach studenckich działy opieki społecznej: Komisja Opieki Społecznej, Komisja Stypendialna (rozdzielała otrzymane z ZPP fundusze), Kasa Wzajemnej Pomocy i Komisja Opieki Lekarskiej²⁷. Poza tym koła studentów posiadały swych reprezentantów w niektórych KOS ZPP, gdzie dokonywano rozdziału pomocy materialnej dla ogółu obywateli polskich w ZSRR²⁸.

Aktywiści studenci pełnili wielokrotnie odpowiedzialne funkcje w zarządach ZPP, komisjach opieki społecznej ZPP i komisjach kulturalno-oświatowych²⁹. Posiadało to niezwykle istotne znaczenie dla działalności ZPP zwłaszcza tam, gdzie odczuwano brak chętnych do społecznej pracy inteligencji. Studenci byli nierzadko w ogóle pionierami ZPP, powołując np. Zarząd Republikański ZPP w Jakucku³⁰, czy Zarząd Miejskowy ZPP w Marksie k. Saratowa³¹. Wielu z nich kierowało ruchem młodzieżowym na swym terenie, stojąc na czele wydziałów młodzieżowych ZPP (Semipałatyńsk, Samarkanda)³². Studentów spotykało się w akcjach pomocy dla rodzin wojskowych, dla rannych żołnierzy w szpitalach, czy na rzecz tzw. pomocy zimowej³³.

Koła studentów niosły wydatne wsparcie dla działaczy ZPP uczeszczać w przeprowadzaniu rejestracji obywateli polskich, w rozdziale radzieckiej pomocy, przyznanej decyzją rządu ZSRR dnia 5 kwietnia 1944 r., w pracach działu poszukiwania rodzin, w akcji opcji i repatriacji

²⁴ Por. np. AAN, ZPP, sygn. 195, s. 56; sygn. 198, s. 51, 113; „Polska Zbrojna” 1945, nr 94, s. 3.

²⁵ „Wolna Polska” 1944, nr 47, s. 4.

²⁶ CA KC PZPR, ZPP, sygn. 216/10, k. 53, 78, 103, 147; sygn. 216/11, k. 3, 23, 24, 52, 53, 110, 112; AAN, ZPP, sygn. 350, s. 12, 19, 26.

²⁷ AAN, ZPP, sygn. 1130, nlb; sygn. 1799, s. 184; sygn. 1865, k. 5, 6.

²⁸ Tamże, sygn. 1861, k. 13-15.

²⁹ Tamże, sygn. 32, s. 63-65; sygn. 73, s. 48, 49; sygn. 118, s. 24; sygn. 161, s. 1; sygn. 1189, s. 23; sygn. 1860, s. 79; sygn. 1877, s. 44.

³⁰ AAN, ZPP, sygn. 107, s. 25.

³¹ Tamże, sygn. 160, s. 173, 175.

³² Tamże, sygn. 1644, s. 173; sygn. 1799, s. 157, 160, 163, 175.

³³ Tamże, sygn. 1644, s. 141; sygn. 1756, k. 184.

oraz w wielu innych³⁴. Studenci włączyli się aktywnie do obchodów ważniejszych rocznic narodowych i pozostałych imprez organizowanych przez ZPP.

Dla potrzeb całego środowiska polskiego w danym ośrodku tworzyli często koła referentów (prelegentów), obsługując zebrania rodaków³⁵. Z własnej inicjatywy nawiązywali kontakty z Referatem Młodzieżowym ZG ZPP oraz między innymi kołami studentów, zwłaszcza z moskiewskim³⁶.

Prawie wszystkie koła studentów pracowały periodycznie³⁷. Osłabienie, czy wręcz zastój działalności następował w okresie sesji egzaminacyjnych i wakacji letnich. Z nowym rokiem akademickim stan ten ulegał jednak przeważnie poprawie. Przyczyną słabszej pracy kół było też czasem zmniejszenie się liczby ich członków, a także trudna sytuacja materialna studentów, zmuszająca ich do podjęcia pracy zarobkowej.

Osiągnięcia w działalności poszczególnych kół studentów były różne. Zależało to od wielu czynników, głównie zaś od inwencji aktywu, liczebności i zwartości danego środowiska oraz od współpracy z instancjami ZPP.

Szczególną rolę w życiu polskiej społeczności studenckiej w ZSRR odegrało Koło Młodzieży Akademickiej w Moskwie³⁸. Do takiej roli predestynowały je bliskie kontakty z centralnymi władzami ZPP, a później — z ambasadą RP oraz liczebność środowiska.

Inicjatywa powołania KMA wypłynęła od moskiewskich studentów latem 1944 r., dość późno, w porównaniu z innymi ośrodkami. Bez względu na to ewakuacja i reewakuacja uczelni stolicy. Do grudnia 1941 r. ewakuowano bowiem z Moskwy — całkowicie lub częściowo — aż 57 spośród 64 istniejących tu wyższych zakładów naukowych. Znalazły one schronienie m. in. w Alma-Acie, Aszhabadzie, Iżewsku, Kokandzie, Leninogorsku, Nowosybirsku, Samarkandzie, Taszkencie, Tomsku. Masowa ich reewakuacja nastąpiła w 1943 r.³⁹

Ogólne zebranie moskiewskich studentów Polaków odbyło się na początku roku akad. 1944/1945, po powrocie młodzieży z wakacji. Zwołał je Komitet Organizacyjny KMA w porozumieniu z Zarządem Obwodowym ZPP w Moskwie. Wybrano wówczas Zarząd Koła w skła-

³⁴ Tamże, sygn. 59, s. 19; sygn. 140, s. 32; sygn. 1644, s. 155; sygn. 1756, k. 184; sygn. 1865, k. 2, 4, 7.

³⁵ Tamże, sygn. 1829, k. 33, 47; sygn. 1865, k. 7.

³⁶ Tamże, sygn. 861, s. 77; sygn. 1644, s. 136, 137, 155.

³⁷ Tamże, sygn. 162, s. 19; sygn. 169, s. 37; sygn. 172, s. 72; sygn. 1799, s. 178.

³⁸ Tamże, sygn. 12, s. 2-6; sygn. 43, s. 46; sygn. 740, s. 66.

³⁹ Tamże, sygn. 197, s. 130; sygn. 195, s. 27, 104-108, 54-56; Kruglianski, *Wysszaja szkoła SSSR w gody Wielikoj Otieczestwiennoj Wojny*, Moskwa 1970, s. 85-88, 189, 224.

dzie 7 członków i 3 zastępców. Jego przewodniczącym został Edmund Goldzamt z Instytutu Architektury, zastępcą — Tenenbaum, a sekretarzem — Jędrzejewska.

W celu sprawnego funkcjonowania Koła utworzone zostały w ramach Zarządu trzy działy: kulturalno-oświatowy, akademicki i pomocy materialnej. Za podstawowe zadania Koła uznano przygotowanie młodzieży do czekającej ją pracy w odrodzonej Polsce. Zamierzano osiągnąć to przez prowadzenie działalności wychowawczej na bazie „Deklaracji ideowej ZPP” i „Manifestu PKWN”. Środkiem realizacji miała być rozległa praca kulturalno-oświatowa, dająca możliwość poznania współczesnej rzeczywistości Polski, stosunków polsko-radzieckich oraz zadań studentów polskich w ZSRR. Poza tym Koło planowało umacniać w swym zakresie przyjaźń polsko-radziecką, doskonalić umiejętności zawodowe członków, troszczyć się o ich warunki socjalno-bytowe, nawiązywać kontakty z organizacjami młodzieżowymi w ZSRR i Polsce oraz organizować zbiorowe wycieczki do kin i teatrów.

Zebrania Zarządu Koła odbywały się w zasadzie — oprócz okresu egzaminów — co tydzień. Uczestniczył w nich szeroki aktyw Koła. Niezależnie od tego — dla załatwienia doraźnych spraw — zbierały się poszczególne sekcje. Taka forma pracy umożliwiała wychowanie dużej grupy działaczy oraz zacieśniała więzy między nimi. Innym sposobem kontaktowania się były dyżury przedstawicieli Koła w lokalu Zarządu Obwodowego ZPP.

Mimo ogromnego zapału, aktywiści Koła napotykali w swej pracy na szereg trudności. Najpoważniejszą stanowiło wielkie rozproszenie młodzieży: 71 studentów studiowało aż w 32 instytutach. Intensywna nauka nie zawsze pozwalała im na wygoszparowanie czasu dla działalności społecznej. Jeżeli dodamy do tego pracę zawodową wielu z nich, okaże się, że członkowie Koła aktywnie w nim działający czynili to rzeczywiście z poświęceniem.

Rozwój liczebny Koła w odniesieniu do poszczególnych okresów przedstawia tab. 2⁴⁰.

Tabela 2

Rozwój liczebny KMA w Moskwie

Stan na dzień	Ilość członków
31 XI 1944 r.	71
31 XII 1945 r.	90
31 III 1946 r.	96

⁴⁰ AAN, ZPP, sygn. 12, s. 3; sygn. 1093, s. 5, 8, 10; „Wolna Polska” 1945, nr 13, s. 4.

Koło utrzymywało stałe kontakty z Zarządem Obwodowym ZPP oraz z Wydziałami Organizacyjnymi i Kulturalno-Oświatowym Zarządu Głównego ZPP. Dużo uwagi poświęcał studentom sekretarz generalny ZG ZPP — Aleksander Juszkiewicz. Dzięki tej współpracy było możliwe rozwiązanie wielu spraw organizacyjnych i socjalno-bytowych nie tylko członków Koła, ale w ogóle studentów polskich w ZSRR.

Pierwszym poważniejszym wystąpieniem Koła na zewnątrz był wieczór noworoczny. Oprócz garstki studentów (8—9 osób) uczestniczyła w nim młodzież pracująca, przedstawiciele wojska oraz władz ZPP. Uroczystości nadano charakter radoszej manifestacji z okazji utworzenia 31 XII 1944 r. Rządu Tymczasowego RP. Zarówno część oficjalna, jak i rozrywkowa zyskały sobie wysoką ocenę uczestników wieczoru.

Kolejnym wydarzeniem o szerokim oddźwięku stał się „Wieczór przyjaźni młodzieży radzieckiej i polskiej”. Odbył się on 2 kwietnia 1945 r. w klubie ZPP w Moskwie. Przygotowywało go blisko 30 polskich studentów. Imprezę zaszczylił swą obecnością m. in. ambasador RP Zygmunt Modzelewski z małżonką. Licznie przybyli studenci radziecy, oficerowie Wojska Polskiego oraz inni zaproszeni goście. W części oficjalnej przewodniczący i wiceprzewodniczący KMA wygłosili okolicznościowe referaty w języku polskim i rosyjskim. Program artystyczny wypełnili polscy studenci Konserwatorium Moskiewskiego i Instytutu Teatralnego. Wystąpili też: Janina Kulczycka, Chór Rewelersów Czesława Januszewskiego oraz aktorka filmowa — Nora Ney. Udaną imprezę zakończyła zabawa taneczna⁴¹.

Pracę działu kulturalno-oświatowego organizowało moskiewskie Koło Młodzieży Akademickiej również przez stałe zebrania ogólne. Prezentowano na nich referaty, prowadzono dyskusje, czytano utwory literackie oraz przekazywano periodycznie aktualne informacje polityczne („skrzynka pytań”). W początkowym okresie zapraszano w charakterze prelegentów osoby spoza Koła. I tak np. dr Żanna Kormanowa (dziś profesor Uniwersytetu Warszawskiego) zdobyła ogromne uznanie słuchaczy za interesujący cykl pogadarek z zakresu historii Polski, a G. Pauszer — za odczyt o „złotym wieku” literatury polskiej. Kolejne referaty przygotowali już sami studenci. Ich tematyka dotyczyła głównie spraw życia literackiego, teatru i zagadnień politycznych w odrodzonej Polsce.

Specjalne zebranie Koła (23 IV 1945 r.) poświęcone zostało polsko-radzieckiemu układowi o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy powojennej, podpisanemu w Moskwie 21 IV 1945 r. Zakończono je przyjęciem okolicznościowej rezolucji, opublikowanej następnie w prasie⁴².

⁴¹ AAN, ZPP, sygn. 13, k. 88; „Wolna Polska” 1945, nr 13, s. 4.

⁴² „Wolna Polska” 1945, nr 16, s. 2.

Na odbywających się wówczas licznych wiecach z okazji zawarcia układu przemawiali w imieniu ludności polskiej inspirowani przez Zarząd KMA studenci. Uroczystą akademię zorganizowano także w drugą rocznicę wybuchu powstania w getcie warszawskim.

Niezwykle interesującymi lekcjami historii były kilkakrotne spotkania studentów z przedstawicielami walczącej młodzieży z Polski (mjr Grabski, H. Kaczmarska, por. Kuziński). Poza tym Koło objęło patronat nad grupą uczestników powstania warszawskiego, która przebywała na leczeniu w Moskwie. Okazywano im pomoc w zaspokajaniu potrzeb materialnych i kulturalnych.

Innym wyrazem wdzięczności młodzieży polskiej dla uczestników zmagania frontowych był koncert zespołu artystycznego Koła w dniu 16 IV 1945 r. w moskiewskim Szpitalu Wojskowym nr 1. Licznie zgromadzeni w szpitalnej świetlicy ranni polscy i radzieccy żołnierze entuzjastycznie przyjęli występy studentów⁴³. Warto wspomnieć w tym miejscu, że pracą grup artystycznych (dramatycznej, chóru i tańca ludowego) kierowała Natalia Szydłowska — od 1943 r. studentka Instytutu Sztuki Teatralnej⁴⁴. Interesujący przebieg miało także spotkanie z 20-osobową delegacją polskich organizacji młodzieżowych — 22 X 1945 r. w Moskwie⁴⁵.

Dział akademicki Koła nie rozwinął poważniejszej działalności ze względu na rozproszenie młodzieży. Jedynie w okresie sesji egzaminacyjnych poszczególni studenci starszych lat nieśli pomoc w nauce młodszym kolegom. W oparciu o prowadzoną przez Koło ewidencję ocen orientowano się, komu niezbędna jest taka pomoc. Z reguły jednak studenci polscy osiągalni bardzo dobre wyniki.

Istotną rolę w zabezpieczeniu socjalno-bytowych interesów członków Koła odegrał dział pomocy materialnej. Polska młodzież korzystała wprawdzie z miejsc w bursach, otrzymywała stypendia, posiadała robotniczą kategorię zaopatrzenia, ale mimo tego jej położenie materialne było ciężkie⁴⁶. Stąd też już w grudniu 1944 r. wspomniany dział Koła wystąpił z memorandum do Prezydium Zarządu Głównego ZPP. Przedstawiono w nim trudną sytuację materialną studentów polskich w ZSRR i wnioskowano o przyznanie im stałej pomocy finansowej, żywnościowej i odzieżowej. Te same kwestie omawiali przedstawiciele KMA podczas audiencji u ambasadora Z. Modzelewskiego. Wysunęli wówczas następujące propozycje, zmierzające do polepszenia bytu studentów:

— dodatkowe zaopatrzenie w kartki żywnościowe;

⁴³ Tamże, s. 4.

⁴⁴ AAN, ZPP, sygn. 199, s. 98.

⁴⁵ „Wolna Polska” 1945, nr 39-40, s. 1.

⁴⁶ Tamże, 1944, nr 24, s. 4.

— pomoc pieniężną i odzieżową;
 — zezwolenie dla pewnej grupy na korzystanie ze sklepu ZPP w Moskwie;

— uzyskanie od władz radzieckich zwolnienia od opłaty za studia⁴⁷.

Zarówno Prezydium ZG ZPP, jak i ambasada RP odniosły się ze zrozumieniem do wysuwanych przez studentów kwestii i przyrzekły pozytywne ich rozpatrzenie. W praktyce okazało się, że nie wszystkie sprawy można było wówczas załatwić po myśli wnioskodawców. Konkretnym owocem podjętej przez Koło akcji stało się uzyskanie następujących form pomocy:

— zasiłku gwiazdkowego dla wszystkich polskich studentów w ZSRR z puli Zarządu Głównego ZPP (po 500 rb na osobę);

— zasiłków z funduszy ambasady RP dla 20 osób (po 300 rb) w styczniu 1945 r. i dla 10 osób (także po 300 rb) w czerwcu 1945 r.;

— 20 paczek żywnościowych od Komisji Opieki Społecznej ZPP w Moskwie (co miesiąc, od lipca 1945 r.) oraz — z tego źródła — odzieży dla 52 osób;

— indywidualnej pomocy żywnościowej i odzieżowej dla szczególnie potrzebujących studentów;

— prawa korzystania ze sklepu spożywczego ZPP w Moskwie (początkowo dla 10 osób, a następnie dla 20 osób).

Latem 1945 r. Koło finalizowało starania o przyznanie pomocy odzieżowej, tym razem w Komitecie Organizacyjnym Żydów Polskich w ZSRR przy ZPP. O ewentualnych rozmiarach tej pomocy brak jest bliższych informacji. We wrześniu 1945 r. Prezydium ZG ZPP wydzieliło z funduszu dyspozycyjnego pewną kwotę z przeznaczeniem na studencką wycieczkę do Leningradu i zapewniło zaopatrzenie w żywność dla uczestników na czas jej trwania⁴⁸.

Reprezentantem interesów studentów w moskiewskiej Komisji Opieki Społecznej ZPP był stały przedstawiciel Koła⁴⁹. KOS załatwiała ich podania tylko po uprzednim zaopiniowaniu przez Zarząd Koła. W końcu 1945 r. Koło Młodzieży Akademickiej rozszerzyło obszar swej działalności przez wciągnięcie w swój skład młodzieży pracującej⁵⁰.

Kolejny rozdział osiągnięć Koła dotyczył sprawowania przezeń funkcji przedstawiciela polskich studentów w skali całego Kraju Rad⁵¹. Rola taka przypadła mu po prostu z konieczności. Powołane było prze-

⁴⁷ AAN, ZPP, sygn. 15, k. 6.

⁴⁸ CA KC PZPR, ZPP, sygn. 216/10, k. 6, 95, 96.

⁴⁹ AAN, ZPP, sygn. 1093, s. 17.

⁵⁰ Tamże, sygn. 147, s. 2; sygn. 1093, s. 2, 5, 10.

⁵¹ Tamże, sygn. 12, s. 5, 6.

cięż jako koło lokalne. Wobec zbliżającego się okresu opcji i repatriacji, wyłaniała się pilna potrzeba szybkiego i operatywnego załatwienia szeregu spraw, dotyczących ogółu polskich studentów w ZSRR. W takiej sytuacji Prezydium Zarządu Głównego ZPP upoważniło Zarząd Moskiewskiego Koła Młodzieży Akademickiej do występowania w roli reprezentanta interesów wszystkich studentów Polaków, informując o tym w prasie. Przedstawicielami Koła zostali wyznaczeni: Henryk Hazensprung, Janusz Wolpe i Edmund Goldzamt⁵².

Duża ilość listów, napływających do Moskwy od studentów zainteresowanych perspektywami kontynuowania studiów w ZSRR po zakończeniu akcji repatriacyjnej, skłoniła Zarząd Koła do zbadania takich możliwości. 13 lutego 1945 r. delegacja Koła została przyjęta przez ambasadora Z. Modzelewskiego. Podczas audiencji poruszono zagadnienia dotyczące ukończenia przez młodzież polską nauki w ZSRR po repatriacji, sytuacji dyplomantów, podlegających skierowaniu do pracy po studiach, położenia materialnego ogółu polskich studentów. Spotkanie okazało się bardzo owocne. Dzięki uzyskanym wyjaśnieniom Zarząd Koła mógł — za pośrednictwem Referatu Młodzieżowego ZG ZPP — przesłać wszystkim zainteresowanym wytyczne, w myśl których należało nastawić się na ukończenie studiów w ZSRR nawet po repatriacji (dokładny termin jej rozpoczęcia i zakończenia nie był jeszcze znany; odpowiednia umowa polsko-radziecka w tej sprawie została podpisana 6 lipca 1945 r.).

Wyjaśniła się także sprawa dyplomantów polskich. Wkrótce zebrano o nich szczegółowe dane i przekazano do ambasady RP. Stąd skierowano ich wykaz do Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych ZSRR w celu wyrobienia wiz do Polski. Komitet ds. Szkół Wyższych przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRR zapewnił im tymczasowe skierowania na praktyki produkcyjne, z których mogli zostać odwołani natychmiast po otrzymaniu wiz⁵³.

Polsko-radziecką umowę o opcji i repatriacji zawarto 6 lipca 1945 r. W załączonym do niej protokole stwierdzono m. in., że „wszyscy studenci i osoby zawodów specjalnych, w stosunku do których rząd polski będzie uważał za celowe, a rząd radziecki wyrazi zgodę, aby kontynuowali studia na uczelniach radzieckich, lub też pracę w przedsiębiorstwach radzieckich dla udoskonalenia swoich kwalifikacji, winni otrzymać paszporty polskie i mogą pozostać w dotychczasowych miejscach zamieszkania na ogólnych zasadach regulujących pobyt cudzoziemców w ZSRR”⁵⁴. W ten sposób zrealizowany został zasadniczy postu-

⁵² Tamże, sygn. 12, s. 1; „Wolna Polska” 1945, nr 30, s. 4.

⁵³ AAN, ZPP, sygn. 12, s. 6.

⁵⁴ Tamże, sygn. 12, s. 1.

lat studentów polskich zgodnie z ich życzeniami i potrzebami odbudowującego się kraju.

Wkrótce po zawarciu umowy — 12 lipca 1945 r. delegacja młodzieży akademickiej ponownie gościła w ambasadzie RP. Tym razem referowała ona szereg praktycznych zagadnień natury prawnej i materialnej, związanych z kontynuacją studiów po zakończeniu repatriacji do Polski (m. in. sprawa czesnego, stypendia, mieszkania, pozycja prawna, ewentualne skupienie polskich studentów w większych ośrodkach naukowych europejskiej części ZSRR). Ambasador Z. Modzelewski przyrzekł swą pomoc w pomyślnym rozwiązaniu poruszonych kwestii oraz uznał za wskazane uczestnictwo studenckich przedstawicieli w Polsko-Radzieckiej Komisji Mieszanej (zajmowała się ona opcją i repatriacją). Tam też przekazali studenci swoje postulaty do ostatecznego rozstrzygnięcia⁵⁵. Efektów ich starań nie udało się ustalić.

Wszyscy zainteresowani ukończeniem studiów w ZSRR zwracali się do Wydziału Naukowego Ambasady RP. Pierwszeństwo pozostania przyznano studentom kierunków technicznych, medycznych, ekonomicznych i artystycznych⁵⁶. W ten sposób dobiegła końca działalność Koła Młodzieży Akademickiej w Moskwie. Wydaje się, że znaczną — jeśli nie wiodącą — rolę w jego utworzeniu i codziennej pracy odegrali ci studenci, którzy przybyli do Moskwy wraz z reewakuacją swych uczelni, szczególnie z Taszkientu. Za takim stwierdzeniem przemawia podobieństwo zakresu działalności i struktury organizacyjnej kół studentów obu wspomnianych miast.

Reasumując, należy podkreślić fakt, że idea kół studentów zrodziła się wśród samych zainteresowanych (Jakuck, Taszkient). W jej popularyzacji znaczną rolę odegrała prasa polska w ZSRR. Informacje zamieszczone w „Wolnej Polsce” i „Nowych Widnokręgach” były niejednokrotnie impulsem do powoływania kół tam, gdzie ich dotąd nie było, a gdzie istniały realne warunki do ich utworzenia.

Wiele wysiłku dla zorganizowania studentów wkładali działacze miejscowych zarządów ZPP. Czynili to m. in. w nadziei, że uda się im wciągnąć młodzież akademicką do pracy kulturalno-oświatowej na rzecz całego polskiego środowiska. Nie były to nadzieje zawiedzione — podstawowy nurt działalności kół studentów miał właśnie taki charakter. Generalnie — zajmowały się one planową pracą samokształceniową oraz sprawami socjalno-bytowymi członków. Czyniły starania, by objąć wpływami wszystkich polskich studentów danego miasta i skupić ich wokół programu Związku Patriotów Polskich.

⁵⁵ Tamże, sygn. 12, s. 1, 6; „Wolna Polska” 1945, nr 30, s. 4.

⁵⁶ „Wolna Polska” 1946, nr 4, s. 1; 1946, nr 8-9, s. 8.

Koła wniosły istotny wkład w polityczno-wychowawczą i organizacyjną działalność placówek i agend ZPP. Wielokrotnie były jednymi z najpoważniejszych ognisk życia kulturalnego ewakuowanej ludności polskiej. Pracowały tak, jak pozwalały na to miejscowe warunki i zajęcia na uczelniach. Skupiały głównie studentów, choć w niektórych ośrodkach — także uczniów techników lub młodzież pracującą. Były ważną szkołą życia politycznego i organizacyjnego.

Institut Historii
Zakład Historii Narodów ZSRR

Альбин Гловацки

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КРУЖКОВ ПОЛЬСКИХ СТУДЕНТОВ В СССР (1944—1946) НА ПРИМЕРЕ МОСКВЫ

До настоящего времени заинтересования исследователей, занимающихся проблематикой Союза Польских Патриотов в СССР, касались в своём большинстве политических проблем, а также военных. Настоящий очерк является попыткой представления фрагмента деятельности польского молодёжного движения в СССР (1944—1946). Предметом обсуждений является работа кружков польских студентов на примере Московского Кружка. В 1944—1945 годах было утверждено, по крайней мере, 25 таких кружков в разных научных центрах страны советов. Организовались они по инициативе студентов, а также деятелей СПП. Вели свою деятельность под патронатом СПП на основе его идейно-политической платформы. Их целью было воспитание молодёжи в демократическом духе, забота о материальных проблемах студентов, а также культурно-просветительная деятельность и взаимная помощь в науке. Кружок ВУЗ-овской молодёжи в Москве, возникший в конце 1944 г., сыграл существенную роль благодаря близким связям с центральными властями СПП, а также своей многочисленности. В 1945 г. он стал представителем интересов всех польских студентов в СССР. Ему принадлежат большие заслуги в деле сближения польской и советской молодёжи.